

M. KISS SÁNDOR

Különbéke

K Ö N Y V K A T Á N A K É S J U L C S I N A K

(Emlékirat)

Részlet

VI. Fejezet: Piros vér a győri utcán.

A korábbi részletek: Életünk 2009.4., 2009.10., 2010.4., 2010.10 sz.

Nehéz és keserves emlékekkel dús fejezet megírásába vágtam a fejszemet Katám, Julcsikám. Korai benyomások keverednek bennem szinte egymásba simulva a későbbiekkel és talán akaratomon kívül is békés egységben. Az állandóan táguló és bővülő szakmai tudás szervesül a valóban megélt valóval.

A tizenhárom éves nyolcadik osztályos gyerek ül a számítógép billentyűzete előtt kéz a kézben a hetvenöt éves történésszel. Az időkeverte emlékezetet kellene részre bontani. Hamisítás, és ha lehet szépélgés nélkül.

Amikor gyerekfejjel átéltem azokat az októberi napokat, lenyűgözően izgalmas kalandnak tűnt az egész, majd évtizedeken át felejtésre ítélt, múlt pillanatnak. Aztán, gátszakadás, lávaömlés. S ez a láva hol még bugyborékol, füstöl, s eláraszt, hol szilárd és alakot öntött. S a kettő egyvelege az emlékezetem.

1956. szeptemberben, tanévkezdéskor új iskolába költöztünk. A győrszigeti általános iskola kopott, agyonfaragott olajzöld padjait, a mocskos, színehagyott foltokkal ékesített fekete hajópallót, a málló vakolatot, Iván bácsit a piszkoskék színű overálban pompázó óriás termetű pedellust, felváltotta a csupacsillogás. Parkettás osztályterem, ahová papucs nélkül be sem lehetett lépni, hatalmas zsisibongó, faltól-falig üvegportálok, iskolai szövetkezeti bolt tele áruval, s egy helyes fiatalasszony a mackótermetű Iván bácsi helyett. És mindezt mi kaptuk a szocializmustól, kültelki gyerekek, ahogy ezt naponta hallottuk is. Csakhogy már személy szerint nem volt kinek megköszönni. Rákosi pajtás emléke már foszlóban s Sztálin apánk alakja is lassan köddé vált.

A sárga köpenyes volt osztályfőnökünk Ali bácsi helyét pedig termetét tekintve mintegy pótolva Iván bácsit is a valahai pedellust, az ugyancsak mackótermetű és mozgású Laci bácsi foglalta el. Vastag nyakán, a fejét szinte járulékos elemmé árnyékosítva egy több dioptriás a világot felöklelő szemüveg ült, alatta egy rakoncátlan kefebajusszal. Egy óriásra nőtt okulárés süni.

Laci bácsi!

Gyerekek! Immáron több mint öt évtizedet töltöttem el a katedrán. A legjobb pillanataimban a terem különböző zugaiból villant és villan rám Laci bácsi csúfondáros, szúrós, grimaszos tekintete: „Már megint utánzol fiam!”

Nekem, ez a tépett sorsú, magát nem éppen sikertelenül kommunistának imitáló mackó, aki beült az iskolazenekar első sorának szélére a sok takonypóc közé, hamis hangokat is kicsalva hegedűjéből, többet adott, mint a világ összes módszertanásza összegyűjtött műveivel együtt.

Laci bácsi tanítóideálja, egyetemre bocsátó intelmei szerint, a Gárdonyi Géza faragta néptanító alakja volt.

Hétfőnként az osztályfőnöki órákon, ha az előző héten nem volt ránk panasz, hol Gárdonyi novelláiból, hol Thor Heyerdahl könyvéből olvasott fel részleteket.

Kon – Tiki, s Az én falum.

KEDVES KATÁM, JULCSIKÁM!

Anyátok, már a legújabb rendszerváltás után, egyetemistaként sikerrel pályázott meg egy dániai ösztöndíjat. A kurzus végeztével „saját összekuporgatott pénzén” meghívott bennünket Dániába. Gesztusa lefegyverzett, bár a következménye igencsak megviselte a zsebemet. Az érző szívű Tódor helyét – a hűséges Skodáét – ekkor már Madame Pompadour, a szeszélyes Peugeot foglalta el. Koppenhágában, egy 56-ban eltávozott magyar – Kovács úr – biztosított szállást a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Intézetvezető egyetemi tanárának. Elmélázhattam egy doboz sör mellett, a tengerben fürdő sellőlányt Ariellát csodálva, majd Svédországba vitt tovább az utunk. Indulásunk előtt megállapodtam egy svédországi magyar szervezettel, hogy két előadásért cserében három vagy négy éjszakára biztosítanak szállást a stockholmi Magyar Házban.

Útközben Shakespeare várában komázhattam Hamlettel, hogy aztán Oslóban, a Heyerdahl Múzeumban rám törjön Laci bácsi, a forradalom, az osztálytársak, a korán meghalt Lakatos Pityu és a felejthetetlen barát, a már szintén eltávozott Csiriz emléke.

Lelki kötődések, idegbe ágyazott emlékek. Ott, akkor döbbsentem rá – szégyenemre? –, hogy Kon Tiki szinte észrevétlenül, de életem állandóan része volt. Kon Tiki a forradalom, Kon Tiki a Hősök Tere, s Kon Tiki álom a jövőről.

Kon Tiki visszatért a győri iskolából.

1956. október 22-én hétfőn 13 órakor még a Kon-Tiki fedélzetén hajóztam Laci bácsi mondatai hátán.

Aztán. Idővihar.

Ott állunk a tömegben a Hősök Terén leendő anyátok kezét fogva, hogy el ne sodorja a tömeg, s hogy legyen kibe belekapaszkodnom. S egy kihajtott gallérú, szakállas fiatalember az üres koporsóról, a megrabolt múlttól, az oroszokról beszél.

„Valójában akkor, 1956-ban vette el tőlünk – mai fiataloktól – a jövőnket a Magyar Szocialista Munkáspárt. Ezért a hatodik koporsóban nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a mi elkövetkezendő húsz vagy ki tudja hány évünk, ott fekszik. (...) Mi értetlenül állunk azelőtt, hogy a forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég

kórusban gyalázók, ma váratlanul ráébrednek, hogy ők Nagy Imre reformpolitikájának folytatói. Azt sem értjük, hogy azok a párt- és állami vezetők, akik elrendelték, hogy bennünket, a forradalmat meghamisító tankönyvekből oktassanak, ma szerintem tülekednek, hogy – mintegy szerencsehozó talizmánként – megérinthessék ezeket a koporsókat. Mi úgy véljük, nem tartozunk hálával azért, hogy harmincegy év után eltemethetjük halottainkat, nem jár nekik köszönet azért, mert ma már működhetnek politikai szervezeteink.”

Akkor ott, Julcsi, Kata egyre szorosabban fonódtak az ujjaim leendő anyátok kezére, arcomon langymeleget érzek – a szellő vagy valami más? S halkan eszelősen mormogni kezdek. „Őrült! Őrült! Őrült!”

„De apa – ér el hozzám Réka hangja –Te is ezt mondd!”

„Otthon” – hallom magamtól is elidegenedve, saját hangomat.

Ez a fiatalember akkor és ott időtelenül mitológiám része lett, s a mitológia örök. A történelem – igaz – a mitológiából sarjadzik, a mitológia kritikája, de mitológia nélkül nincs történelem. Persze mindez fodítva is való. 1956 is a történelem mitológiává válásáról szól. S a történelem mitológiává is vált.

2004. október 23-án Lengyel Anna „egy csepp” műsorfolyamában, a Kossuth Rádióban a következőket mondtam:

„Szabó Lőrinc Pannon ős című versét évente újra és újra elolvasom, és újra és újra több tartalommal telítődik. „Ősz van /.../ Nem az ős: az benne a fontos, hogy van! /.../ A szél könnyelmű suttogása / ős legendákra tanítja az erdő / figyelmes bokrait és századok/ óta köztünk kísértő szellemek / fájdalmát – örömét mesélgeti /.../ Ősz van /.../ Az évek szele csöndesen / hordja a sírokra a feledést...”

Ebben a rövid idézetben benne van Szabó Lőrinc véleménye a történelemről.

Benne van a mítosz, a mese fontossága, a könnyelmű suttogás, az őslenda, a figyelmes bokrok és az egymással felelő, mégis egymásba simuló századok.

Azt gondolom, hogy ebben a rövid idézetben utalás történik Madáchra, de megelőlegzi akár Nagy Lászlót és ki mindenki mást is.

Utalás történik arra, hogy mi a történelem lényege, és utalás történik arra is, hogy mi a mítosz, a mese lényege.

És egy nagyon fontos gondolat: Szabó Lőrinc szerint a mítosz túléli a történelmet.

Az idézet azzal záródik, hogy az évek szele csöndesen hordja a sírokra a feledést, tehát felejtünk, a megbékélés a felejtéstől függ.

Én meg azt gondolom – továbbra is szeretve Szabó Lőrincet – hogy amíg élünk, az a feladatunk, hogy ne a feledés legyen úrrá a történelmünkön, hanem figyeljenek ránk a késői utódok is.

A szép, a felemelő az inkább megragad az emberben, mint a keserű valóság.

Azt is gondolom: ugyan pontosan kell tudnunk, hogy mi történt, de hódolnunk kell a mítosz fontossága előtt is.

Norvégiában anyátok egy ugyancsak dániai ösztöndíjat nyert diáktársa Christopher várt. A norvég fiú, egy későbbi magyarországi ösztöndíjas útja során sajátos leckét

adott a nyugatot már akkor is jellemző „demokratikus” gondolkodásból. Hosszan beszélgetett '56-ról, kivettem magamért, röpdöstem, szenvedtem, olyan igazán magyar voltam. A fiú a „magyar bombát” az Unicumot kortyolgatva udvariasan végig hallgatott, majd feltette a padlóhoz szögezõ kérdést: „Tanár Úr! Miért nem szavazta meg a magyar parlament '56-ban az oroszok kivonulását?”

Tényleg miért nem?

Bergenben Christopfer egy diákotthonban biztosított szállást, majd magunkra hagyva bennünket, valahova egy kis faluba, a fjordok világába küldött a nyaralójukba, amely ajtaja vendégszerető nyíltsággal, tárt karokkal várt. Arra felé nem élt volna meg akkoriban a kulcskészítõ kisiparos. A falu fõterén tébláboló helyiek pedig már vártak ránk, hogy el ne tévedjünk.

A másik szálláshelyen a campingban a faház szobájának asztalán egy kis cédula fogadott: „Ha Ön reggel eltávozik, kérem, hagyja a pénzt az asztalon.”

Lehet, ha 1956. október 23-án mi is ezen a „demokratikus szavazáson” alapuló úton indultunk volna el, az asztalon hagyhatnánk most otthon is a pénzt? Csak a magyar parlamentnek kellett volna megszavazni a szovjet csapatok kivonulását?

Gyarmathy Líviától hallottam elõször Kis Szelmenc és Nagy Szelmenc történetérõl. A magyar lakosságú falut a békeszerzõdések során kettéválasztották, az egyik fele a Szovjetunióhoz, a másik Csehszlovákiához „csatolódt.” Az országhatár az út közepén húzódott. Átjárás nem volt. A közelmúltban Zelei Miklós elevenítette fel a történeteket. Elmondta, hogy a szelmenci ügy valamilyen ENSZ bizottság elé került. A beszámoló elhangzása után a bizottságot vezetõ, különben rendkívül szívélyes viselkedésû magas beosztású hölgy feltette a „christoferi” megalapozottságú, politikailag rendkívül korrekt kérdést: „Miért nem hozták létre egy népszavazás útján az önálló szelmenci köztársaságot?”

A polgármesteri válasz alkalmazkodván a demokrácia sajátos játékszabályaihoz bölcs volt, és „pizsi”: „Nem volt rá alkalmas a pillanatnyi politikai helyzet.” (Óh! Katalónia.)

Hát igen! Ezek szerint '56-ban is itt követtük el a hibát. Ahelyett, hogy összevissza lövöldöztünk, szavaznia kellett volna a parlamentnek és kimondani a független köztársaságot, illetve szavazni kellett volna és kikiáltani a köztársaságot beleértve a Trianonban elcsatolt, magyarulakta részeket is. Legfeljebb a szovjet parlament kihirdette volna, hogy Magyarország kommunista munkássága önagressziót követett el saját munkásosztálya ellen a fasizálódás jegyében. Ehhez – ugyan más indokokkal – csatlakozhatott volna az ENSZ plenáris ülése is néhány ellenszavazattal, más elõjellel, természetesen szovjetellenes éllel, de tele gatyával, s azonnal létrehozva a kérdés vizsgálata „tárgyában” egy rendkívüli albizottságot illetve esetleg egy bizottságot, netán fõbizottságot. Aztán minden marad a régiben. (Persze ez egy tisztességtelen gondolatmenet volt, hiszen ekkor már egy életerõs ENSZ uralta a világot s nem a közismerten tehetetlen Népszövetség.)

Ehelyett!

1956. október 23-án reggel nyolc órakor Laci bácsi bejött az osztályba, s kiszólitott. Anyám patikában dolgozott, érthető hát, hogy engem küldött el gyógyszerért. A karil, a korabeli fejfájást csillapító slágergyógyszer rettenetesen keserű volt. Laci bácsi víz nélkül rágta szét s nyelte le. Manapság már én is szétrágom s nyelem a karil család leszármazottait, de nekem kell a víz is. Hiába. Züllésnek indult hajdan erős magyar.

Este, miután délután anyámmal lehordtuk a pincébe az éppen megérkező szenet, egészen éjszakába nyúlóan elmozdíthatatlan voltam a rádió mellől. Először még tánczenét sugárzott a Kossuth Rádió, később hírek, szünet, Beethoven, szünet, hírek, Beethoven, s valami furcsa háttérzaj. Süvítés. Nem értem! Sírnom kell. Sírok is. Nem tudom miért, de sírok.

Évtizedek múlva leemelem a polcra a „rádióadásokat”, felfrissítendő esetleg csalóka emlékezetemet.

„20:23 h. (A tánczenét megszakítják, majd szünetjel.)

Felhívjuk kedves hallgatóink figyelmét, hogy az előbb felolvasott közlemény, tévedésen alapul és a következőképpen hangzik helyesen:

Az MDP Központi Vezetőségének politikai bizottsága mai ülésén elhatározta, hogy már a legközelebbi napokban egybehívja a Központi Vezetőség legközelebbi ülését. A Központi Vezetőség ülésének napirendje:

1./ A politikai helyzet és a párt feladatai – előadó Gerő Ernő elvtárs.

2./ Szervezeti kérdések.

22:03 h. – Hírek.

Budapesti fiatalok ma délután a Parlament elé vonultak. Az esti órákban Nagy Imre elvtárs szólt a fiatalokhoz. – Nagy Imre elvtárs jelenleg tárgyal az ifjúsági küldöttekkel és több képviselővel.

22:22 h. – Kedves hallgatóink! Rendkívüli hírt közlünk

Az MDP politikai bizottsága a helyzet értékelésére és a teendők megbeszélésére azonnalra összehívta a központi vezetőséget.

(A hírt 10 percenként ismétlik meg, megszakítva a zenei adást.)

Október 24.

4:30 h. – Jó reggelt kívánunk kedves hallgatóinknak.

Megkezdjük reggeli zenés műsorunkat. – (Zene helyett rövid szünet után):

Kedves hallgatóink, közleményt olvasunk fel:

Fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen és megtámadták karhatalmi alakulatainkat. A rend helyreállítása érdekében további intézkedésig tilos minden gyülekezés, csoportosulás és felvonulás. A karhatalmi szervek utasítást kaptak arra, hogy a rendelet megszegőivel szemben a törvény szigorával lépjenek fel.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa.”

Jézusmária! Mi ez?

Azóta évtizedek teltek el. Hallanom sem kell azt a szimfóniát, elég, ha eszembe jut, s máris kúszik a görcs a gyomromba, a szívembe és könnyezni kell. Ilyenkor jó a szemüveg, meg lehet igazítani. Csak legyen a közelben egy pad, amelyre lerogyhatok.

Másnap reggel még társam volt az iskolatáska. A délelőtt folyamán elterjedt a diákok között, hogy Nagy Imre behívta a szovjet csapatokat. Aztán ebéd után tanáraink zaklatott beszélgetéséből az is kiderült, hogy Nagy Imre valamilyen 53-as utat akar folytatni.

Érteni ugyan semmit nem értettünk, mégis mindent tudtunk, s este már az is világos volt, hogy kitört a forradalom. Éppen kosárlabdáztunk, amikor Laci bácsi jött be a bordásfalak közé, s maga köré gyűjtve bennünket, csillogó szemekkel mesélt a 48-as jurátusokról, Petőfiről, a szabadságról.

A napokban találkoztam hatvanegy év után Duducz Józssal, hajdani osztálytársammal. Döbbenetes élmény volt. Emlékeinkben kavargatva Józsi felidézte annak a délutánnak a történetét, s benne Laci bácsi szavait. Mit mondjak? A számból vette ki a szót.

Évtizedekkel később tudtam meg, hogy Laci bácsi „előző életében” káder volt. Iskolájából – 1955-ben! – egy Győr környéki faluból az asszonyok seprővel üzték el, mert meg akarta akadályozni, hogy a tiszteletes a sekrestyében hittanórát tartson.

A mi iskolánkban az utolsó, rendes tanítási nap október 25-e volt. Azután már csak az élményeinket megosztani jártunk be Laci bácsihoz és másik bálványozott tanárunkhoz G. bácsihoz. Anyámék dolgozni jártak, hiszen az egészségügyben nem volt sztrájk mások szülei vagy szintén dolgoztak, vagy ki tudja merre kóboroltak, de a lényeg mégis az volt: az iskola a legbiztonságosabb hely. Ott vigyáznak ránk. Rám is, s az óvodából rendszeresen hozzánk átszökő, akkor négyéves öcsémre, Lacira is.

G. bácsi – ötven évvel később olvastam róla, hogy állítólag ügynök volt – 25-én csütörtökön reggel összehívott bennünket, s Laci bácsi jelenlétében közösen megalakítottuk a Forradalmi Ifjúsági Tanácsot. Ennek természetesen tagja lettem, éppúgy G. bácsi javaslatára, s a gyerekek egyöntetű helyeslése közepette, mint ahogy 1956 szeptemberében is ugyanilyen körülmények között választottak meg az iskolai úttörő-szervezet csapattanácsa elnökének. Népszerűségem a társaim között is természetes alapokon nyugodott. Anyám, apám egész nap dolgoztak, így enyém volt a lakás, lehetett cigarettázni. (Akkor én még ellenálltam a világ legrohadtabb csábításának. Nikotin tündér a kapukon kívül maradt egészen 1956. október 25-én estig.)

Én írtam az osztálytársaim otthoni irodalmi dolgozatait is, s nekünk volt meg otthon Az orvos a családban, amit nézegetni lehetett.

2006-ban volt a negyvenötödik érettségi találkozásunk. Anyám halála óta nem szívesen megyek vissza Győrbe, de akkor volt osztályfőnököm, az Osi – Németh György – invitálására is vállalkoztam rá, hogy újra koptatom Győr utcáinak köveit. A vacsorát követő poharazgatás során Dezső, a valahai osztálytárs elnevette magát.

„Te hogy mi milyen szorgalmasan olvastattuk nálatok az Orvos a családban-t. S a képek!”

Jóval később értettem meg azt is, hogy elfogadottságomnak volt még egy oka, az öcsém. Kabalánk volt. Mindenhova vittük magunkkal, mert nem volt kire hagyynom, s a fiúkban csírázó apai tulajdonságokat lehetett rajta gyakorolni.

G. bácsi bízott meg bennünket azzal is, hogy gyűjtsük a forradalom „relikviáit”. Gyűjtöttük. Aztán később – anyám egy darabig dugdosta őket – a relikviák a cserépkályhában landoltak. Borzalmas volt nézni, mint hamvadt el a sok, Szigethy Attila szerkesztette Hazánk. 1956. november 4-e után ez az újság tartotta a lelket az oroszok megszállta Győrben. A lapban publikáló újságírók közül ketten emelkedtek ki termékenységgükkel. Ma már tudom: az egyik biztos, hogy ügynök, a másik a legjobb esetben is Kádár-kollaboráns lett.

Ez volt családunk történetében „56 hagyatékeként” a második iratmegsemmisítés. Az első sem nélkülözte a „történelmi hátteret”. Egy alkalommal apám könyvtárában rábukkantam egy gyönyörű szép kiállítású könyvre. Nyíró József Emberek a havason című regényére, az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában kiadott könyvre, halina kötésben. „Tudod Sánikám, sok ilyen könyvünk volt, de apád valamikor 1950-ben elégette.” – mesélte el anyám, egyetemistaságom egyik nyarán. Nem tudom, kitől hallottam akkor, hogy a honi könyvégetés szellemi atyja a Rákosi rendszer hírhedt kultúrdiktátora Révai József volt, egyik végrehajtója pedig Losonczy Géza, 56 központi személyisége mellett, néhány későbbi „reformforradalmár” ún. nemzeti kommunista illetve legyünk „objektívek”: nemzeti baloldali. Bezúrták akkor a Petőfi összet is, ha a kiadója fasisztának lett minősítve. Máig izgat a gondolat, mit érezhetett akkor, a különben nagyműveltségű és pengeagyú Révai, vagy éppen a református gyökerű Losonczy? Az a Révai, aki ha hírért vette, hogy a polgári dekadens Thomas Mannak új könyve jelent meg, azonnal megszerezte Svájcból, futárpostával? Az a Révai, aki végighallgatta a svájci kultúrhuszár jelentését a svájci munkások pauperizálódásáról, majd mérgesen az asztalra csapott: most pedig mondja el, hogy mi a valós helyzet? Az a Révai, aki befejeztette Déryvel a Befejezetlen mondatot! És mibe örült bele Losonczy Géza?

Apámnak, bár lehet, hogy könyvgyűjtő létére sajgott a szíve a remekéért, de a biztonságunk megőrzése kedvéért, ő maga is élesztette saját birodalmában a fáklya lángját. Mit szólhat ehhez a kései utód?

1957 tavaszán az egész iskola belépett a KISZ-be, G. bácsi vezetésével. Akkor már Laci bácsi volt – ha emlékezetem meg nem csal – a viceigazgató. A fia stramm egyetemista, egyszer hazajöve nekünk is mesélt a forradalomról. Az egyik vidéki egyetem jelentős rangú ifjúsági vezetője volt a forradalom alatt. 56 után lecsukták.

A múlt évek egyikében valamelyik tanítványom szakdolgozatát olvasván az „iratok tükrében” végre felrajzolódott előttem az 56-os Z. Kemény, karakán ember volt, nagyszerű fiatal. A kötélből font hurok sokkal inkább az ő nyaka, s nem egy erdei

vad köré fonódott. Ő volt a jeles északi egyetemi nagyváros rendjére felügyelő fegyveres egyetemi nemzetőr alakulat egyik meghatározó személyisége.

Laci bácsi pedig nemsokára igazgató lett. A KISZ-t meg lenyelte, „jövünk érdekében” az a társaság, amely együtt égette el az orosz tankönyveket, együtt tüntetett a vörös csillag lehúzásáért, együtt volt a börtön előtt, amikor a rabok kiszabadultak. Együtt menetelt a tömeggel és a katonákkal az ÁVH épülete elé, s később oldalági és felmenő rokonai közül sokan a Nyugatot választották, s esetleg közülük sokaknak barátja, boldog őse, ismerőse már a börtön félhomályát őrizte „ellenforradalmi” vétekért.

Beléptünk a KISZ-be, s a KISZ vezető tanárunk S. utasítására – akiről évtizedek múlva Czigány Lóránt barátomtól megtudtam, hogy 56-ban nemzetőr s egy másik vidéki egyetem ifjúságának egyik hangadója volt – tisztséget is vállaltunk, mert aki egyetemre akar kerülni, annak meg kell adni az árát.

A történelem – mondjuk a megszokott kifejezéssel – furcsa fintora, hogy ugyanarra, az egyetlen eseményre különbözőképpen lehet emlékezni, csak úgy, mint egy autóbalesetre.

Írom ezt az emlékiratot, Katám, Julcsikám, s mert nem kívánok túl nagyot tévedni, ellenőrzöm magam hajdani társaim szűrőjén keresztül. „Te egy helyes, vidám, barátságos, senkinek nem ártó baloldali fiú voltál.” – mondja az Európa-szerte méltán nagy megbecsülésnek örvendő filmrendezőnő. Szemem elkerekedik, orrcimpáim kitágulnak. Klasszikus jobboldalinak soha nem határoztam magam. Ma sem. De hogy baloldali, a régi, a „történelmi értelemben véve” azt azért sokallom. Beszélgetőtársam látja rajtam az átfutó pírt, zavartan folytatja tovább. „Egy közös barátunk mondta, de hangsúlyozta, hogy soha nem ártottál senkinek.”

Hajdani szerelmem címe után kutatva – megkérdendő tőle, ha fényképek is szerepelnek ebben az emlékiratban, közölhetek-e róla is egy hajdani fotót, s meg egyáltalán: kiejthetem-e a nevét – valahai tanáromtól érdeklődöm egy elérhetőségi telefonszám után. Hangulatos a beszélgetés a mobilon, majd elhangzik a mellbevágó mondat: „Te akkor nagyon élénken mozogtál a KISZ-ben!”

Igen, az iskola ifjúsága „nagy lelkesedéssel lengette meg a kommunizmus vörös zászlaját az éledő tavaszi szélben” s közben megalakítottuk a KISZ-en kívüliek szövetségét. Az „alapító atyák” egyike a megyei MSZMP egyik legfontosabb vezetőjének volt az unokaöccse, a másik – hogy finoman fogalmazzak – nem itthon szerezte meg később a diplomáját, inkább valahol Keleten, pontosabban a „Lomonoszovon”, a harmadik titkára lett egy Kádár közeli szakszervezeti „főmuftinak” a negyedik, az ötödik és még sorolhatnám.

Titkos társaságunk, a mai napig titkos maradt. Ami összekötött akkor bennünket, valami meghatározhatatlan szabadságvágy, s a tehetetlenség.

Esténként valamelyik utcaszegletben összegyűltünk és cseréltük a híreket. Bizony bizony ki hiszi el ezt ma már? – Tihanyi Árpád Tanár Úrról, akit később kivégeztek „ellenforradalmi cselekedeteiért”, Gulyásról, a levéli református papról, a kommunista

Földes Gáborról, Maléterről, aki szervezi a Bakonyban a MUK-kot, s közben Szászáról tanultunk továbbra is, na meg a harminckét nevű Ságvári Endréről, „korunk hősről” (Elnézést Lermontov Úr!)

Az iskolában nem taposták egymás sarkát az egyetemre vágyók. Legjobb barátomtól, Feritől, hallottam először az Eötvös Kollégiumról, a „nyálam is elcsorgott” hogy ilyen is létezik, de hiába ecsetelte az egyetemi élet szépségeit, rajtam és a két társamon kívül barátaim inkább a szakmát preferálták. Aztán az egyikünk, tanári sugás alapján ekkor már igencsak magasra emelte a tekintetét. Diplomata akart lenni. A célállomás Moszkva volt. A Lomonoszov. A hír hallatán iskolatársunkat valamifajta furcsa burok, gyanakvással vegyes csodálat vette körül. Egyrészt senki sem gondolta, hogy a barátom megbékélt volna a forradalom leverőivel. Másrészt, egyszerűen tudomásul vettük, hogy aki diplomata akar lenni, Moszkvába kell annak menni. Ott kell aztán megtanulni, hogyan kell a dudát fújni. S nem mellesleg, rendkívül imponált nekünk az is, hogy valaki közülünk, ebből az isten háta mögötti iskolából, feljuthat az istenek közé. Sajátos perspektíva, de perspektíva. Irigységünk mellett, sajnáltuk is őt. Testközelből megismerve az oroszokat, vert nemzet ide, vert nemzet oda, hagyományos, kissé lenéző európai fölénytudatunk azért csak megmaradt.

Én akkorra már elvesztettem hajdani előnyömet, amelyet apám néphadseregbeli fél évtizedes katonatiszti karrierje jelentett. Már az is nagy eredmény volt, hogy nem lettem egyéb. A sok hurcolkodás közepette valahol elkallódott a születési bizonyítványom. A kitöltő közeg apám foglalkozása után érdeklődött. Apám közölte, hogy ő végzettségét tekintve drogista. „Akkor egyéb” – szölte a határozott ítélet. Apám tiltakozott, mondván, hogy ő a munkás kategóriába tartozik, immár saját jogon. A szerv, aki vélhetően képtelen volt értelmezni a drogistaság fogalmát, hirtelen feldehült: „A drogista olyan, mint a bognár?” „Olyan” – hagyta rá apám. Így lettem papír szerint is töről metszett munkásszármazék, egy bognár fia. Nem is jött ez később – egyetemi felvételi – rosszul.

Egyszer kutakodás közben, otthon előkerült a sublót aljából apám kereskedelmi iskolai bizonyítványa. Öcsém is, én is, még hápogva is alig jutottunk levegőhöz. Több volt benne az elégséges, mint a közepes. Este, mint az ájtatos kabócák kóricáltunk anyám körül. Irénci hamar rájött, hogy készül valami. „Na, ki vele, mit akartok?” Mint a harapásra kész terelő kutyák kezdtünk Lacival keringeni óvatosan súrolgatva a téma lényegét. Mivel anyám engem könnyebben vágott nyakon, a kérdés feltevése Lacira várt. „Anyucikám, ha az embernek gyerekkorában gyenge a bizonyítványa, lehet még belőle okos felnőtt?” Anyám először csak laposakat pislogott, majd tettezett szigorral ránk mordult: „Hol az apátok bizonyítványa? Ha megmukkantok, szétverem rajtatok a prakkert!” A fenyegetést komolyan kellett venni, anyám szavatartó volt.

Ez az élmény, Tisztelt Unokák, nekem is kijutott, amikor az anyátok megtalálta a nagyanyja által zseninek tartott fia bizonyítványát tele a matek, fizika és biológia hármassokkal. Sőt irgalom atyja ne hagyj el! A történelem „jó”-val!

Történelem – jó! A tanárnő, aki nyújtózkodva is alig haladta meg a másfél métert a számtalan ötös után egyszer csak felszólított, hogy soroljam fel a római történetírás nagyjait. Plinius kifogott rajtam. Sajátos párviadal bontakozott ki közöttünk, ő minden órán felszólított, én egyetlen órán sem voltam hajlandó megnevezni a derék római mestert, bár már azt is tudtam róla, hogy hányas volt a tógájának a derékmérete. A tanárnő pontosan tisztában volt velem, hogy Pliniussal együtt már akkor leérettségizhettem volna történelemből. De pedagógiai megfontolások alapján – s ezt részletesen kifejtette az év végén – mégis jóra zárt le. Az osztály a szó szoros értelmében véve dőlt a röhögéstől, én meg „távlatosan” zárójelbe tettem a tanerőnt s hosszú időre az ókort is. Nincs igazam? Nem volt igazam? Ma is úgy gondolom, igazam volt – akkor. A tanerő legyen bölcsőbb, mint a diák. Az igazi tekintély a szavakon is nyugszik. Köztünk nem váltódott szó. Hogy a seb még most is sajog? Az ókort ma sem kedvelem? Bizony nem. Én vesztettem többet? Igen. Változott a helyzet? Nem. Ce la vie!

Apám viszont született pedagógussá vált az idők folyamán a szememben. Amikor gimnazista lettem, ő is gimnazista lett. Egyszer egy meghitt pillanatban megkérdeztem az akkor már nagyapa apámat, miért ült be köztiszteletben álló raktárvezetőként vén fejjel az iskolapadba, amikor már senki sem kérte tőle számon bizonyítványai számát, s a hajdani „eredményeket”? Még csak el sem merengett. „Nem akartam, hogy a fiam olyat kérdezzen tőlem, amire illene, s mégsem tudok válaszolni.” Ez a tudomány igazi tisztelete. (No, Katám, most aztán tényleg el kellene végleg hallgatnom. A múltkor elővetted valamelyik tankönyvedet s a tanácsomat kérted. Éppen történelemből. Hogy is cizelláljam emlékezetemet? A többi néma csend. A habilitált, kandidált professzor emeritus hallgatott, mint a csuka. Ókorból...)

Aztán apám, túllépvén az ötödik ikszen, jelentkezett a vegyészeti egyetemre, levelező – esetleg esti – tagozatára. A kora miatt nem vették fel. Tudomásul vette. Helyette elvégezte a marxista-leninista egyetem esztétikai tagozatát, a „foximaxit”. Mégis diplomás lett, abból szerzett papírt, amiből engedték neki. Ma is büszkén vállalom, hogy egy „foximaxis” apa sarjadéka vagyok.

Nem lett esztéta, legfeljebb a gyógyszeres dobozokat rakta rendbe más formában.

Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején már elég világos volt, hogy az egyetemre jutáshoz valami többlet kell. Pontosabban: nem elég okosnak lenni, ehhez bizonyítvány is kell, s jó káderlap. A maximális pontszám, amit azokban az években az egyetemi felvételin el lehetett érni, 20 pont volt. Ebből 10 pont a középiskola adománya. Számomra a középiskola a szenzációs véghajrát is feltételezve s beleszámítva, maximum nyolc pontot jelenthetett. Az egyetemre kerüléshez viszont az esetek döntő többségében a tizenkilenc pont is kevés volt.

Tudták ezt a tanárain is

Egy váratlan pillanatban S. tanár úr a zsidó egy szegletébe invitált. Vele különlegesen jó viszonyban voltam, hiszen nem egyszer elemeztük együtt magán-

szorgalomból Ady költészetének szimbolikáját. „Átszervezzük az iskola KISZ szervezetét” – közölte S. tanár úr, a volt nemzetőr. Én akkor éppen a trónörökös székben ülve vártam, hogy a végzős, Moszkvába készülődő iskolatársam átadja év végén a KISZ alapszervi jogart. Akkorra már valahai forradalmi ifjúsági bizottsági elnökséget mélyen fedte a jótékony homály. Legalábbis formálisan az érettségiig soha nem került szóba. S. tanár úr kifejtette, hogy létre kellene hozni az iskolában két alapszervezetet, s akkor választhatnánk egy csúcstítkárt, az lennék én. Az egyik alapszervi titkár lenne az ugyancsak egyetemre készülő barátom, aki úgyszólván járt egy évvel, s így örökösöm is lehetne, a másik pedig a másik barátom, akiben éppen mostanság ébrednek a továbbtanulási vágyak.

Gyors felfogású gyerekként hamar megértettem: a felvételinél ez plusz pontot jelent. „A szád viszont befogod.” A lehetséges továbbtanulásért ez nem volt nagy ár.

Az indok is tetszetős volt. Az iskolában izmosodik a KISZ. Átszerveztünk. A városi KISZ bizottság is megdicsért bennünket, eredményes szervezőmunkánkért.

Kettőnket felvettek, a harmadikat, ugyancsak alapszervi titkár lett, azonban nem. Az ő felvételi lapja „valahol elkeveredett,” nem jutott el a célig.

S. tanár úr a hajdani nemzetőr, pedig rövidesen ott hagyta az iskolát. Más városba költözött, indoklása egyszerű volt, de számomra akkor érthetetlen. „Nem bírom G. tanár úrnak még a szagát sem.”

S. tanár úr különben is osztatlan népszerűségnek örvendett az egész iskolában. Verlaine, Baudelaire és Rimbaud fordításait néhány ínyenc élvezettel olvasságta a cigánynegyed szélén elterülő proli iskola diákjai közül. Az Eötvös-kollégista Feri különben is azt mondta, hogy jobb fordító, mint Szabó Lőrinc, meg mint Vas István. Szerinte a kenderkötél verset is jobban „magyarította”, mint akár József Atilla vagy Faludy. Feri a kétségkívüli szaktekinetely véleménye az S. tanár úr–Faludy versenyéről döntő érv volt. Pláne, ha belegondolok, hogy akkor éppen Faludy bűvöletben éltem. A szünidőben éppen a Győri Textilben dolgoztam rakodóként. Főnököm a mindenkit „Elvtikémnek” szólító „néhány elemis” Józsi bácsi volt. Ebédszünetben az iszákjából a zsíros kenyér mellől előkerült a féltett, újságpapírba burkolt kézzel írott Faludy versek sora. „Ereklye az ántivilágból” – vigyorgott az öreg.

Több mint egy hónapon keresztül hallgattam naponta, Faludy magyarításait.

„Francia vagyok Páris városából,
mely lábam alatt a piszkos mélybe vész
s most méterhosszan lógok egy nyárfaágról
s a nyakamon érzem, hogy seggem mily nehéz.”
Persze hozzá olvastam a József Atilla-i fordítást is:
„Francia vagyok, mérgeledhetem.
Ponthoise-i Párizs volt szülőhelyem.
Most hát egy kenderkötéltől fejem
Megtudja majd, hogy mit nyom fenekem.”

S. tanár úr fordítása ugyan nincs a birtokomban, de Feri ítéletében ma sem kételkedhettem.

A lányok persze nem a tanár úr műfordításai után bomlottak, de őket különben sem lehetett komolyan venni. Sőt! De S. tanár úrnak még azt is megbocsátottuk, hogy elvi vetélytársunk volt, anélkül, hogy erre pályázott volna. Különben is akkoriban ismerkedtem meg iskolatársnőmmel, a nálam másfél évvel idősebb, életem első igazi és nagyon nagy szerelmével a múlhatatlan emlékü, Marikával.

Marika édesapja, magas szikár ember volt, s engem a vékonypénzű, taknyos gyereket, nagyon nem szeretett. Különb embert szánt a lányának még ebben a diákszerelmi álomvilágban is. Jóval később rábukkanva egy a Marikával készült közös fényképre, kénytelen vagyok egyetérteni, így utólag a szúrós tekintetű atyával. Egy, a nyakigláb esetlen kamaszhoz képest érett, faros-bögyös „kész” nő bájol el még most is.

Egy este színházba készültünk Marikával. A Mosoly ország várt ránk. Gomblyukamban, a hajtóka mögött ott lapult az egy forintért vásárolt fröccsöntött Kossuth-címer a rejtett ellenállás jelképeként.

Mosoly országa! 1957! Óh léhák birodalma! Csakhogy előtte a Bánk Bán-t néztük meg Kiss Ferencsel a főszerepben, a kommunisták által nem éppen oktanul, nyilas váddal lecsukott, de már szabadult híres színésszel s izzott a nézőtér, de a lávaomlásnak nem akkor volt itt az ideje.

Láttuk akkor a Herczeg Ferenc alkotta, de alaposan átalakított Bizáncot is a légies tüneménnyel, Kéri Editkével az egyik szerepben. (Körülbelül harmincöt év után – akkor éppen az Antall kormány tanácsadó testületének kormányfőtanácsosa voltam, az 56-os ügyek felelőseként – újra találkoztam a művésznővel. Mit mondjak furcsa találkozó volt. Ugyanazt akartuk, de egészen másként. Nem csoda hát, hogy rám vágta az ajtót. Évtizedek keserűségét öntötte a nyakamba, teljes joggal. Radikális követeléseinek nem kedvezett az idő, de a józan ész sem. Megbékélés – számonkérés. Nómenklatúra. Alapvető kutatások nélkül, hol húzható meg a határ? Mire emlékszünk! S mért? Ahol fát vágna, hullik a forgács? Maguknak eszük ágában sincs fát vágni!)

Egyik gyakori vendégem a legendás emlékü, az általam is mérhetetlenül tisztelt Pongrátz Gergely volt.

„Sándor, ismerkedjete meg a barátommal. Ő volt az első, aki lőtt a Rádiónál az ávósokra. Ki kellene tüntetni.”

Másnap! „Sándor tévedtem! Pöttyös a múltja.

De Gergely!

Sándor én szabadságharcos vagyok s nem politikus.

Gergely! Könyörgöm, maradj is szabadságharcos.”

Visszagonolván erre az időre, s a Kossuth-címerre illetve arra, hogy milyen elszántsággal vadászták az elvtársak a címereket és hordozóit, némi büszkeség tölt el. Akkor is, ha rejtve hordtam, mert a szerv is tudta, hogy a hajtóka mögött bujdosok Kossuth hagyatéka.

Bő két évtized telt el 56 óta, amikor ismét átélhettem ugyanezt az érzést. Akkor a Solidarnosc-ért repesett a szívünk.

A Solidarnosc-jelvényért legalább akkora kockázatot vállaltam, mint a Kossuth-címerért. A jelvény a szokásos helyen volt, de Varsóból hazatérve át kellett jutnom a Feriegyi sorompón is. Baj nélkül átjutottam. Ügyes voltam? Vagy?

Az idők érlelték meg bennem a felismerést. Nemcsak a mítoszokra van szükség, hanem a szimbólumokra is. Azon kapom magam, ha leszűkül a cselekvési terem, a mítoszaimhoz, szimbólumaimhoz menekülök, vagy húzódok beléjük. Ezek, a realitásokból kilépő szabadságok viszont szinte mindig rebellis gondolatokat szülnek. Ezt nevezik feltöltődésnek?

Hajtókám mögött a Kossuth-jelvénnel izgatottan vártam Marikára. Meg is érkezett, vörösre sírt szemmel és szemüveg nélkül, mert Marika szemüveges volt. A történet lassan bontakozott ki előttem, szaggatottan, hüppögésbe fúlva, esetenként befejezetlenül, de a maga kerekességében nagy „happy and”-del. Marika készülődött, annak tudatában, hogy apja este már csak nagyon indokolt esetben engedi el. Szerelmem unta már a titkolózást – mert velem csak titokban találkozhatott – s bátran apja szemébe vágta, hogy színházba megyünk. A válasz egy szimpla legyintés kíséretében, kizárólagos volt. „Nem mész sehova”. Marika szeme villant egyet a szemüveg mögött, majd kipréselte magából azt, amit eddig még soha: „de, elmegyek!” Aztán a szemüveg csörömpölve hullt a földre, Marika, pedig ott hüppögött mellettem.

A lány bátorsága engem is extázisba kergetett, ami reggelre sem párolgott el. Másnap szembenéztem az apjával és csendesen, de határozottan követeltem tőle, hogy ne tiltsa tőlem a lányát!

Az engedélyt megkaptam, találkozhattunk. Barátok viszont a „zord atyával” nem lettünk. Az elkövetkező néhány randevünk Marikával azonban történelem órákká változott. Marika édesanyja korán meghalt. Mostohája viszont édes volt, aki, ahol csak tehetette, puhította az atyai szigort. Marika apját nemcsak felesége halála, de a világháború is megviselte. Tisztként harcolta végig a Don-kanyart, fegyverrel a kezében esett fogságba, s fegyver nélkül, amely követte értéktárgyait: hadifogságba.

Éveket húzott le valahol Szibériában. Marika mesélt a rongyokból készült ruhákról, a hihetetlen mínuszokról, lopásról, rablásról, gyilkosságokról. Homályos célzásokat tett arra is, hogy milyen örömet érzett ő maga is, amikor megtudta, hogy Rákosi pajtás kiszabadítja az orosz fogságból az apját. Aztán jött a csöbörből-vödörbe történet, a határon történt átadás furcsaságairól, a szűrőtáborról, s a kötelező jelentkezésekről és a segédmunkából eltartott családról. A nyilasok, a zsidók, a kommunisták, Sztálin, Rákosi, az ÁVÓ mellett történeti tudatom része lett a háború és a szovjet hadifogság is.

Szinte belezavarodok, ha arra gondolok, hogy mi mindent villantott rám, 14 éves koromra a hazám.

Emlékeim rejtve, s mondatformát sem kapva ugyan bennem éltek, és ahogy nyiladozott az értelmem, a kóválygó töredékek kiszámíthatatlan pályáikon puzzle-ként ke-

resték egymással egyre inkább a kapaszkodási felületet. Jelentéktelen emléktöredékek telítődtek meg tartalommal, s ha cselekedeteim irányát nem is határozták meg, de arra elegendőnek bizonyultak, hogy megvédjenek a pillanat adta, esetenként sikerrel kecsegtető, de sok esetben a botlásához is vezethető lépésektől.

Kimondott mondatok nélkül égett belénk a múlt.

De mi?

Ott állunk az emlékmű körül. Nekem már nem jutott kötél. A csempelapok könyvezve a rájuk rótt betűk szégyenétől, – Ady szavai a vörös csillagról – sorjázva pergettek az anyaföldre. A tömeg őrjöng! Vesszen az ÁVÓ! Vesszen Rákosi! A kölyöksapat, a nyolcadik „b” lelkesen skandálja az ízes mondatokat.

Szabadítsuk ki a rabokat! Amint elhangzott a jelszó, pontosan tudtam, hogy Laci bácsinak igaza van, Magyarországon kitört a forradalom. Petőfi már régen meggyőzött engem is, hogy férfiatlan dolog ágyban, párnák között meghalni. Szabadság! Szerelem! E kettő kell nekem! Szerelmemért feláldozom életemet! Szabadságért feláldozom szerelmemet!

Ott fekszem a macskakövön! Halántékomból szivárog a vér! Zsuzsi – pillanatnyi szerelmem – leveszi a pulóverét, fejemet óvatosan az ölébe emeli. Szivárgó könnyei áztatják tépett ingemet. Még egyszer kinyitom a szemem. Nehezen préselem ki torok rácsain keresztül elfúló szavaimat: az életemnél is jobban szerettelek, de Táncsics szabad lesz! Aztán fejem megbicsaklik, ajkam szögletén mosoly, tekintetem fénye megtörik. Meghaltam!

Lelkem, útban az angyalok felé örömmel konstatálja a tömeg megilletődését. Aztán, ahogy azokban a napokban illett: feldübörög a Himnusz! És a tömeg nevemmel az ajakin, oroszlán bátorsággal megrohamozza a börtönt! Táncsics szabad!

Dicső halálom felemelő képeiből golyós üvítése ébreszt! Elfog a remegés, anyám hangját hallom: Sánikám nagyon elverlek, ha Lacinak valami baja esik! Anyámnak fogalma sincs, hogy hol vagyunk, ő a patikában végzi a dolgát, de a Laci itt van melletttem. Egy mozdulattal a földre lököm, a gyerek üvölt, mint a fába szorult fereg. Nem érti, mi történik, hiszen a bátyja nem szokta bántani! Ráomlok, a testemmel védem, s aztán érzem, hogy vizes a nadrágom. Bizony – bizony, a forradalmár bepisilt. Az utca követ nem a vérem öntözte.

Évek követik az éveket. Baráti társaságban, ha ötvenhatról esik szó, általában elmondom, hogy ott álltam a börtön előtt, követeltem a rabok kiszabadítását, mikor az ávosok a börtön épületéből ránk löttek. Félelmetes érzés volt szemben állni a fegyverekkel.

Részletezem is. Ott álltunk, szemben a börtönnel, készen arra, hogy megmásszuk az évig érő ráccsal védett nagykaput. Egyszerre csak puskaropogás, az öcsémet a földre rántom, ráfekszem, az emberek egymást taposva rohannak a hátunk mögött lévő gólyahídon át a Kálvária tér felé. Nem tudom, hogyan menekültünk el onnan.

1995-ben Kahler Frigyes barátommal a Kinek a forradalma? című monográfia írása közben végiglátogattuk azokat a városokat, ahol 1956-ban sortűzet zúdítottak

a zöld vagy a kék ávosok vagy az oroszok a tüntető helyi fegyvertelen lakosságra. Eljutottunk Győrbe is. A régi Bécsi útról a valahai Pártbizottság épülete elől indultunk a „helyszíni szemlére”. Az agyamban kigyulladt a vetítés kezdetét jelentő lámpa. A filmvászon előtttem lebegett. Hallom az ütemes skandálást, érzem az egymástól kapott erőt, kezemben Laci tenyere, s megyünk. Araszolunk előre az országútról a börtön oldalfala mellett a pályaudvar felé, hogy elérjük a börtön előtti szűk teret. S egyszerre csak érzem a rémület szagát, a golyó furcsa süvítését, s máris hallok anyám hangját, „a Lacira vigyázz”.

Aztán szinte ledermedek

Az igazat mondd, ne csak a valót!

Hát igen! Én akkor nem voltam a börtön előtt. Rám nem lőttek, amikor az a győri kislány, Máthé Mária az ávos lövések áldozata lett. Én itt álltam, nem messze a börtön falától, még a börtönhöz vezető út vége előtt. Akkor tehát nem a lövedék, hanem csak a hangja fektetett a földre.

Hazaérve, a kattogó gépből egyre sorjáznak mondataim a papírra. Megállapítom, hogy Máthé Mária, Halász Ödön és egy harmadik ismeretlen fiatal a győri börtön előtt eldőrdült ávos sortűz áldozatai lettek.

